

Алексеј Тимофејев

„Историја стаљинског Гулага“:
зборник докумената за историју друштвеног
феномена „становништва под влашћу
Главне управе логора“

Прву деценију XXI века руске издавачке куће су обележиле са неколико пројеката из друштвене историје. Посебно је занимљива вишетомна едиција објављена у издавачкој кући РОСПЕН („Руска политичка енциклопедија“), која је још 1998. покренула посебну библиотеку „Социјална историја“, са неколико десетина објављених наслова. Реч је о изузетно амбициозном издавачком пројекту објављивања историјске грађе – „Историја стаљинског Гулаг-а: крај 1920-их – прва половина 1950-их“. Седам волуминозних књига грађе дају детаљан увид у функционисање те институције и свестрано посматрају социјалне и економске последица утицаја Гулага на совјетско друштво. Тај проје-

кат је још значајнији с обзиром на руска историографска кретања деведесетих и двехиљадитих година. Након вишедеценијског „мудрог“ ћутања крајем осамдесетих и у првој половини деведесетих година руска историографија је била препуна хиперкритицизма, који је често прелазио у занемаривање реалних (мада можда и мање шокантних) чињеница и бројева и давао је спекулативне незасноване на реалној грађи оцене. Услед тога се у другој половини деведесетих појављује, а почетком овог столећа и почиње све снажније да избија на видело супротно „реваншистичко“ стремљење, које је настало као реакција на претходну ситуацију и водило потпуном негирању или претераном смањивању реалних размера репресија и терора, те глорификацији одређених социјалних појава и дешавања из доба Гвоздене завесе.

„Историја стаљинског Гулага“ углавном је састављена од докумената из Руске државне архиве (ГАРФ) и даје могућност објективном истраживачу да избегне клопке и митове које су створили ватрени противници и обожаваоци дешавања 30-50. године XX века. Будући да је режим у СССР-у, па и његов пенитенциарни систем био изворни образац мање-више опонашан у знатном делу социјалистичких земаља Источне Европе, сматрамо да би било методолошки корисно посебно сагледати приступ, садржај и начин одабира докумената у сваком тому ове едиције, која се бави анализом најмрачнијих страна тоталитарне прошлости.

Т. 1. *Массовые репрессии в СССР*, Одговорни уредн. Н.Верг, С.В.Мироненко, Одговорни састављач И.А.Зюзина, Москва, РОССПЭН, 2004, 728 с.

Први том „Историје стаљинског Гулага“ садржи материјале о масовним репресијама 1930–1950. године. Приказани су документи ОГПУ, НКВД, МВД СССР, водећих партијско-државних органа о планирању, спровођењу и резултатима кључних репресивних акција стаљинског доба – од депортација и хапшења у току стварања „колхоза“ и ликвидације „кулака“ и масовних операција 1937–1938, до политичких чистки и ванредних законодавних аката краја четрдесетих и почетка педесетих година двадесетог века. Објављени документи омогућују увид у динамику развоја стаљинског механизма за терор и начине његовог остваривања. Завршно поглавље тома бави се дестаљинизацијом државног безбедносног апарата 1953-1955. године. Изузетно су вредни материјали статистичких прегледа које су водили органи ОГПУ-НКВД-МВД и Министарство правде СССР.

Т. 2. *Карательная система: структура и кадры*, Одговорни уредн. Н.В. Петров, Одговорни састављач Н.И.Владимирцев, Москва, РОССПЭН, 2004, 696 с.

У други том су укључени документи о формирању структуре совјетских безбедносних органа – ОГПУ, НКВД, МВД СССР и кадровској политици у њима 1920– 1950. године. Објављени документи тих установа, као државне и партијске директиве омогућују увид у основне кораке развоја и реорганизације апарата у целини и пружају социјалну слику појединаца на служби у ОГПУ, НКВД, МВД, МГБ СССР. Посебна пажња посвећена је установама и у њима запосленим лицима која су се бавила логорима: од администрације Главне управе логора до појединачних теренских установа. Поред тога, објављени су и документи везани за организације – претходнике Гулага у оквиру ВЧК-ОГПУ из почетног доба инсталације совјетског система.

Т. 3. *Экономика Гулага*, Одговорни уредн. и састављач О.В. Хлевнюк., Москва, РОССПЭН, 2004, 624 с.

Трећи том „Историје стаљинског Гулага“ садржи грађу о привредном значају и начину функционисања Гулага од 1930. до прве половине 1950. године, од почетка масовне употребе рада затвореника у производњи до демонтажа привредног система принудног рада затвореника у касно стаљинско и рано постстаљинско доба. На основу материјала партијско-државних органа и ОГПУ, НКВД, МВД СССР читалац добија потпуни увид у димензије и развој тог сектора социјалистичке привреде. Састављач је издвојио гране производње где је рад затвореника имао посебан значај, и дао исцрпну слику реалног доприноса тога рада. Постаје очигледна ниска ефективност принудног рада затвореника и везане за њу социјалне контрадикторности, што је увелико и изазвало многе фаталне потешкоће у функционисању Гулага као привредне конструкције и на крају се завршило кључном реорганизацијом мреже совјетског пеницијарног система почетком педесетих година XX века.

Т. 4. *Население Гулага: численность и условия содержания*, Одговорни уредн. А.Б.Безбородов, В. М. Хрусталева, Одговорни састављач И.В.Безбородова, Москва, РОССПЭН, 2004, 624 с.

Четврти том је најзанимљивији у контексту друштвене историје, јер се бави демографским и социјалним видовима феномена затвореника у логорима од стварања разгранате логорске мреже на основу уредбе совјетске владе из 1929. до амнестије после смрти Стаљина, ликвидације већине логора и драстичних промена у режиму живота затвореника. Реални услови живота затвореника могу да се уоче из наредби и инструкција ОГПУ, НКВД, МВД СССР и Главне управе логора, те увидом у теренске извештаје и записнике инспекција

у појединим логорима. Релефно су оцртани егзистенцијални проблеми затвореника: стамбени услови, исхрана, медицинска помоћ и ниво морталитета. Тај том садржи детаљну статистику Главне управе логора о кретању, миграцији и ротацији „становништва државе Гулаг“.

Т. 5. *Спецпереселенцы в СССР*, Одговорни уредн. и састављач Т.В.Царевская-Дякина, Москва, РОССПЭН, 2004, 824 с.

Пети том те волуминозне едиције објашњава феномен „специјалних колониста“ – посебне групе државних непријатеља који су били кажњавани не затвором или принудним радом већ пресељењем у места посебно тешка за живот или само измештањем из рејона где су били „социјално опасни“. Тај начин кажњавања (наслеђен из доба царске Русије и, успут речено, типичан за империје) подразумевао је пресељење и забрану повратка у завичај не само комплетних породица већ и потомака оптужених и због тога је оставио најтрајније трагове у социјалној и демографској структури почетног и завршног локалитета тих насилних и веома масовних миграција. Прве жртве те врста кажњавања били су бројни руски и украјински кулаци, други талас је био везан са Другим светским ратом, када су превентивно пресељавани елементи етнички блиски непријатељу (Немци и Ајни), „укаљани у колаборацији“ – Чечени, Кримски Татари, Балкарци и најзад, после завршетка рата, одређене категорије становништва са тих подручја, где је 1945-1955. бујала антикомунистичка герила (Западна Украјина, Западна Белорусија, земље Балтика). Документи ОГПУ, НКВД, МВД СССР и Гулага одсликавају токове те присилне масовне миграције, демографске и националне промене у њима. Наредбе и инструкције наведене у овом тому дају увид у лепезу посебних услова пресељења за све групе, те ниво ограничења кретања и материјалног обезбеђења премештених лица у новом завичају. Извештаји и записници инспекција из појединих локалитета где су били измештени „специјални колонисти“ детаљно приказују начин егзистенције појединаца који су били кажњени на тај начин. Посебно занимљива је статистика која даје одговоре на многа питања и контрадикторности у проучавању те групе жртава Стаљиновог режима.

Т. 6. *Восстания, бунты и забастовки заключенных*, Одговорни уредн. и састављач В.А.Козлов, Москва, РОССПЭН, 2004, 736 с.

Шести том „Историје стаљинског Гулага“ отвара једну до сада скоро непознату тему побуна и масовних нереда у логорима 1930–1950. године. Наведени документи НКВД – МВД СССР и Главног тужилаштва дају сјајну могућност за проучавање затвореника не као безличне масе жртава већ као посебне социјалне групе која је имала своја унутрашња кретања развоја, вишеслојни комплекс односа са администрацијом логора, и битне (понекад чак и кобне)

унутрашње поделе у зависности од социјалног и националног порекла. Посебну пажњу састављача привукла су дешавања у логорима ускоро након Стаљинове смрти – устанци у логорима „Горни“, „Речни“ и „Степни“. До сада непознати већини истраживача документи омогућују потпуну реконструкцију догађаја, па чак пружају детаљне податке о појединим учесницима догађаја. Гра-